

CUMHURİYET DÖNEMİ MEZHEPLER TARİHİ YAZICILIĞINDA YENİ ARAYIŞLAR: YUSUF ZİYA YÖRÜKÂN VE İÇTİMAİYATÇI YAKLAŞIM*

New Approach in the Historiography, Sects in the Turkish Republic:
Yusuf Ziya Yörükân, Social Positivist Approach

Züleyha Ateş KARADERE**

Öz

Cumhuriyet dönemi mezhepler tarihi yazıcılığında ilk akla gelen isimlerden biri, Yusuf Ziya Yörükân'dır. O, mezhepler tarihinin bilim hüviyeti kazanması için önemli katkılarda bulunmuştur. Yaşamını ilmî mücadeleye adanmış olan Yörükân, mezhepler tarihçiliğinin yanında dinler tarihi, kelam, felsefe, hadis ve İslam tarihi ile ilgilenmiş çok yönlü fikir adamıdır. O, mezhepler tarihi araştırmalarında içtimaİYatçı ve karşılaştırma yöntemin öncülerindedir. Bu yöntemi mezhepler tarihine taşıyan ilk kişidir. Mezhepleri, sosyoloji ilminin verilerinden yararlanarak, analiz eder. Mezhepleri fikrî bir hareketten ziyade, toplumsal bir kurum olarak görmektedir. Ayrıca karşılaştırma yöntemine başvurarak, bu alanda önemli ve özgün çalışmalar yapmıştır. Yörükân, çalışmalarında İslam Mezhepleri Tarihi'nin en önemli

Abstract

One of the first names that come to mind in the historiography of sects in the Republican period is Yusuf Ziya Yörükân. He made significant contributions to the history of sects to gain a scientific identity. Yörükân, who had devoted his life to the scientific struggle, was a versatile intellectual interested in the history of religions, theology, philosophy, hadith, Islamic history as well as the historiography of sects. He is one of the pioneers of the socialist and comparative method in studying the history of sects. He was the first person to adapt this method to the history of sects. He analyses the sects by using the data of sociology. He saw sects as a social institution rather than an intellectual movement. He also made significant and original studies in this field by

* Bu makale, 2013 yılında Prof. Dr. Sönmez Kutlu'nun danışmanlığında tamamlanan "Yusuf Ziya Yörükân Ve Mezhepler Tarihçiliği" başlıklı yüksek lisans tezimizden (Ankara Üniversitesi, Ankara, 2013) yararlanılarak hazırlanan bir çalışmadır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki teşvik ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Sönmez Kutlu'ya, ufuk açıcı yorumlarıyla konunun şekillenmesinde katkı ve yardımlarından dolayı Prof. Dr. Osman Aydın'ya teşekkürü bir borç bilirim.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye/e- posta: zlyha_ates0606@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0002-6860-5212

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
01.11.2021	22.12.2021	31.12.2021

DOI: 10.18403/emakalat.1017072

sorunlarından birisi olan kaynak kritiğini, makalelerinde geniş yer verir. Bu analizlerinin sonucunda, hicri III./ IX asırdan itibaren yazılmış kaynakların, birinci el kaynakları olmadığını, bu kaynakların ilmi olmaktan ziyade, reddiye türü eserler olduğunu teyit eder. Mezheplerin tetkikinde birçok sıkıntılarının başında yer alan mezheplerin tasnifi konusunda, yetmiş üç fırka rivayetine yer yer değinir. Mezhepler Tarihçilerinin, mezheplerin tasnifi ve sayıları noktasında, tutarlı davranmadıklarını ve taraflı davrandıkları üzerinde durur. Mezheplerin doğuşunda içtimâî faktöre oldukça önem vermenin yanında, siyaset, ırk ve kadim dinlerin etkisine de dikkat çeker. Bu makalede, onun mezhepler tarihine getirdiği içtimâiyatçı usulü ve bu usul doğrultusunda mezhepleri nasıl tetkik ettiğini analiz etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Yörükân, İslam Mezhepleri Tarihi, İçtimâiyat Usulü, Karşılaştırmalı Yöntem, Mezhepler.

applying the method of comparison. Yörükân gives comprehensive coverage to the source critique, which is one of the major problems of the History of Islamic Sects, in his articles. As a result of these analyses, he has confirmed that the sources written since the III/ IX centuries A.H. are not first-hand sources and that these sources are refutational rather than scientific ones. In the study of the sects, he touches on the rumours of seventy-three denominations in the classification of the sects, which is at the beginning of many troubles. He emphasizes that the historians of Sects are not consistent and biased in the classification and number of sects. In addition to giving great importance to the social factor in the emergence of denominations, he also draws attention to the impact of politics, race, and ancient religions. In this article, we will try to analyse the socialist method he brought to the history of sects and how he examined the sects in line with this method.

Key words: Yusuf Ziya Yörükân, History of Islamic Sects, The Procedure of the Sociology, The Comparative Method, Sects

Giriş

Yusuf Ziya Yörükân, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in başlarında yaşamış bir ilim adamıdır. İslam mezhepleri dışında, felsefe, kelam, İslam tarihi ve dinler tarihi alanlarında da araştırmaları bulunan güçlü bir araştırmacıdır. Yörükân birçok memuriyet görevlerinde bulunduktan sonra, 1924 yılından itibaren akademik hayatın içinde yer almıştır. Yörükân, fikirlerini yaşama aksettiren bir kişiliğe sahiptir. O, pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

Balkan savaşına gönüllü katılmasının yanında, çeşitli vaazlar ile halkı vatan müdafaasına teşvik etmiştir. Buna binaen onun aksiyoner kişiliğın yanında, fikirleri ile birçok disipline katkı sunmuştur. Nitekim mezhepler tarihi alanındaki donanımı sebebiyle, 1931 yılında Atatürk tarafından *Türk Dinleri ve Türk Mezhepleri* üzerinde bir çalışma yapması istenmiştir. Bu çalışma, Yörükân'ın kendisi ve oğlu Turhan Yörükân tarafından araştırılmasına rağmen bulunamamıştır. Kayıp olan bu eserlerin, bugünkü halleri ise, öğrencilerinin ders notlarının düzenlenmesiyle oluşmuştur. Onun ani ölümü birçok çalışmasının yayınlanmasını geciktirmiştir. Oğlu Turhan Yörükân ve kızı Türkan hanımın gayretleri ile birçok çalışmasının, ilim dünyası ile buluşması sağlanmıştır.

Yusuf Ziya Yörükân mezhepler, klasik kaynaklar, yaşayan mezhepler ve Alevilik hakkında yaptığı çalışmalarıyla alanında çığır açmış bir bilim adamıdır. Özellikle *Aleviler ve Tahtacılar* adlı saha çalışması, dönemi itibarı ile az bilinen olan Aleviler ve Tahtacılar hakkındaki değerli çalışmaları, hâlâ günümüz araştırmacılarının başvuru kaynağıdır. Mezhepleri, toplumun kültürel, örfi, siyasi özelliklerinin aynası olarak gören Yörükân'ın mezhep tanımı ve mezhepler için önerdiği sosyal pozitivist yaklaşımı bu alana önemli bir katkı olmuştur. Onun, mezheplerin tahlilinde önerdiği bu yaklaşım, kendisinden sonraki mezhepler tarihçileri tarafından ileriye taşınmaya çalışılmıştı. Ancak onun bu yaklaşımı, özellikle yaşayan mezhepler ve akımların analizinde yeterince kullanılamamıştır. Nitekim Yörükân, bu yaklaşımı en önemli saha araştırması olan, *Aleviler ve Tahtacılar* adlı çalışmasında kullanmış ve oldukça dikkate değer sonuçlara ulaşmıştır.

Cumhuriyet döneminde, mezhepler tarihinin bir disipline dönüşmesinde Yörükân'ın önerdiği ve uyguladığı içtimaiyatçı (sosyolojik) yaklaşımı ve karşılaştırmalı yöntemi önemli bir yere sahiptir. O, mezhepleri "dinin cemiyetteki tezahürü"¹ olarak tanımlar ve mezheplerin sosyal yönüne ağırlık verir. Yörükân, mezhepleri bir fikri hareketten ziyade, sosyal kurum olarak görmektedir.²

Yörükân'ın mezheplerin tetkikinde önerdiği, içtimaiyatçı(sosyo-pozitivist) yaklaşım, pozitif bilimlerde uygulanan deney ve gözlem metodunun, sosyal bilimlere de uygulanmasını önermektedir. Bundan dolayı bu yaklaşım, mezhepleri birer olgu olarak görmüş ve mezheplerin incelenmesinde bağlı kalınacak usulün de

¹ Yusuf Ziya Yörükân, *Ebü'l- Feth Şehristâni "Milel ve Nihal" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 200.

² Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarih Yazıcılığı* (Ankara: Hitit Kitap Yayınları, 2008), 265.

içtimaiyatçı(sosyo-pozitivist) yaklaşım olduğunu kabul etmiştir. Sosyal bilimlerde hadiselerin tekrarı mümkün olmadığından, vasıtalı gözlem ve karşılaştırma usulü kullanılır. Bunun için de tarih, etnografya, dinler tarihi, kelam ve fıkıh tarihinden yararlanılması gerekir. Mezheplerin nedenlerin araştırılmasında en iyi kıyasın müterâfik tahavvüller (eş zamanlı değişiklikler) olduğunu söyler. O, mezheplerin ortaya çıkmasında en önemli faktör olarak siyaseti görür. Eş zamanlı değişiklikler ile baktığımızda, siyasetin gücü ile var olan mezheplerin, siyasetin gücünün kaybetmesi ile tarih sahnesinden silinmiş olduğuna dikkat çeker. Yörükân, mezheplerin oluşum nedenlerine ulaşamadığı takdirde, tekevvüni usulü önerir. Bu usul ise, mezheplerin günümüzdeki hallerinden bambaşka bir halde doğmuş olacağını ortaya koymak için kullanılmaktadır. Bu varsayıma göre mezheplerin, yukardan aşağıya veya geçmişten günümüze doğru inildiğinde, farklı eklemelerle hayat bulduğu açığa çıkacaktır. Böylece sosyal kurumları en iyi anlamının yolu karşılaştırmalı yöntemin yanında, en basit unsuruna kadar inen tekevvüni yöntemdir. Bu araştırmalardan sonra mezheplerin ortaya çıkış nedenleri bulunur ve mezhepler tahlil ve terkip yapıldıktan sonra tasnife tutulması gerektiğini önerir.³

Yusuf Ziya Yörükân, mezheplerin bağımsız ve objektif incelenmesinin en önemli noktalarından biri olan kaynak kritiği noktasında da ciddi araştırmalar yapmıştır. Her esere ulaşmanın zor ve belki de mümkün olmadığı bir dönemde, klasik kaynaklar hakkında yaptığı çalışmalar da, onun özgünlüğünü bir kez daha ortaya koymaktadır. Klasik kaynaklarımızı incelerken, müelliflerin ilmi eserlerden ziyade mezhebi ihtiraslar ve siyasi amaçlarla reddiye türü eserler yazdıklarını⁴ ifade eder ve bu tutumu eleştirir. Bu eserler arasında övgüyle bahsettiği eser, Eş'arî'nin *Makâlât*'idir. Daha sonra Şehristânî'nin *Milel ve Nihal*'in bu konuda Eş'arî'nin eserine yaklaştığını vurgular. Klasik kaynakların tahlilinde kullandığı karşılaştırmalı yöntem, kaynak kritiği açısından da oldukça önemlidir.

Mezhepler tarihinin bağımsız bilim hüviyeti kazanmasında, Yörükân'ın katkısı büyüktür.⁵ Biz bu makalemizde Yörükân'ın hayatı, eserleri, mezhep anlayışı ve mezhepler tarihi yazıcılığına getirdiği sosyal-pozitivist yaklaşımı ve karşılaştırma yöntemini genel hatlarıyla analiz edeceğiz.

³Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 197-216.

⁴Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 92-93.

⁵Züleyha Karadere, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2013), 1-3.

1.Yusuf Ziya Yörükân ve Eserleri

1.1.Hayati

Yusuf Ziya Yörükân, 1887 yılında eğitimli bir ailede Selanik'te dünyaya gelmiştir. Yörükân'ın babası, Eski Saray Medresesi müderrislerinden Yakup Efendi'dir.⁶ Annesi ise Zehra Hanım'dır. Yörükân, Türkân, Fethan, Nurhan ve Beyhan adlı dört kıza; Turhan ve Doğan adlı iki erkek çocuğu sahip olmuştur.⁷

Yörükân, Selanik'te Selimiye mektebini ve Mülkiye Rüştîyesini bitirdikten sonra, 1905 yılında Dârülmualiminin Rüştîye kısmından mezun olmuştur. Daha sonra İstanbul Sahn Medresesi Kısım-ı Âlisi'ne girmiş ve 1910 yılında icazetini almıştır. Süleymaniye medresesinde kelim, felsefe ve tasavvuf şubesinde, 1922 yılında "Şeyh Şehabeddin es- Sühreverdi ve Felsefesi" adlı çalışması ile ihtisasını tamamlamış ve aynı yıl Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe kısmından mezun olmuştur.⁸

Yusuf Ziya Yörükân, 1912 -1923 yılları arasında Selanik ve İstanbul'da çeşitli öğretmen okullarında ve Dârü'l-Hilâfe medreselerinde öğretmenlik ve yöneticilik yapmıştır. Anadolu'da çeşitli görevlerinin yanında, Gümüşhane'de tedarikat müfettişliği de yapmıştır.⁹ Medresede öğretmenliği esnasında, vuku bulan Balkan harbine medresedeki birçok öğrenci ve hoca ile birlikte gönüllü katılmıştır.¹⁰ Yörükân, 1923 yılında, Sahn Kısım-ı Alî'sinde felsefe, terbiye ve sosyoloji dersleri ve 1924 yılından itibaren de Süleymaniye Mühassisin medresesinde felsefe tarihi dersleri vermiştir.1926 yılından itibaren de Dârü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi'nde Hâl-i hazırda İslam Mezhepleri ile Akvam-ı İslâmiye Etnografyası dersleri vermiştir. Ayrıca bu yıllarda sade öğretim üyelerine verilen, fakültenin günümüzün sekreterliğine karşılık gelen kâtib-i umumîliğini görevini de yürütmüştür.1933 yılında Dârü'l Fünun İlahiyat Fakültesi kapatıldıktan sonra, aynı yıl İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne bağlı İslâm Tetkikleri Enstitüsü açılmıştır. Yörükân bu İslam Tetkikleri Enstitüsü'nde de Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi dersini okutmakla görevlendirilmiştir.¹¹

⁶ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 3.

⁷ "Yusuf Ziya Yörükân Ait Özlük Dosyası", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arşivi.

⁸ Turhan Yörükân, "YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/568.

⁹ Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, 3.

¹⁰ Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, dipnot 5.

¹¹ Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, 7.

İkinci dünya savaşı sırasında, Almanların Türk sınırına dayandığı sıralarda; Yörükân ve ailesinin yaşadığı küçük çiftlik, Türk birlikleri için barınak bulma amaçları için kullanılmıştır. Zaman zaman meçhul uçaklara ateş açan uçak-savar bataryaları aileyi huzursuz ettiğinden dolayı, Diyanet İşleri Başkanı olan Şerafettin Yaltkaya'nın teklifini kabul ederek¹² 1943 yılında, başkanlığın Müşavere heyetine tayin olmuştur. Bu görevi Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına kadar devam etmiştir.¹³ 1949 yılında kurulan İlahiyat Fakültesi'nin teşkilatlanmasında ve programların hazırlanmasında önemli hizmetleri olan Yörükân, İslam dini ve mezhepleri tarihi profesörü olarak bu fakülteye atanmış ve vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür.¹⁴

Yörükân, çocukluğundan itibaren modern/klasik eğitime devam etmiş ve eğitim hayatı boyunca birçok alanda başarılı izler bırakmıştır. Sühreverdi hakkında yaptığı felsefi çalışmasının yanında; dinler tarihi, kelim, etnografya ve mezhepler tarihi alanlarında öncü çalışmalara imza atmıştır. Birçok memuriyet görevlerinde bulunduktan sonra, vefatına kadar akademik hayatın içinde yer almıştır.

Turhan Yörükân ile yaptığımız yüz yüze bir görüşmede babası Yusuf Ziya Yörükân'ın kişiliği hakkında şu bilgileri verdi:

“Yusuf Ziya Bey, son derece vatansever ve milliyetçi bir adamdı. İstanbul işgal altındayken camilerde hem vaaz verir, hem de halkı işgal kuvvetlerine karşı ayaklanmaya sevk eden bir adamdı. Ama kendisi son derece mütevazı birisi olduğu için bu konuda yaptıklarını hiç hesaba katmamıştır... Yusuf Ziya Bey, çocuklarına son derece bağlı, ilgili, çocuklarının okumaları ile yakından ilgilenen bir kimsedir. Bir o kadar da çocuklarına karşı sertti. Köy hayatına yakın bağlantısı olan bir kimseydi. Annemin babası ve annesi bizimle beraber oturmuş ve bu şekilde büyük bir aile şeklinde yaşamışlardır. Yusuf Ziya Bey, hiçbir hileye akli ermeyen saf bir adamdı. Yani başkalarına inanan biri idi. Samimi, cömert ve inanılmaz derecede dürüst bir adamdı. Altı çocuğu vardı, ama bizim evde maddi imkânsızlıklar yaşayanlardan iki-üç kişi daha olurdu. Bu çocukları besler ve okuturdu. Anneme gelince devamlı şekilde Türk bütünlüğü ve dirliğine şiirler okuyan bir hanımdı. Bu bakımdan bizi de öyle yetiştirmişlerdir.”¹⁵

¹² Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, 5-6.

¹³ Turhan Yörükân, “YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya”, 568-569.

¹⁴ Yörükân, “YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya”, 569.

¹⁵ Karadere, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği*, 14.

Yaşamını ilme adayan Yörükân, 5 Haziran 1954 yılında koroner yetmezliğinden vefat etmiştir.¹⁶ Onun ani ölümü, yapacağı birçok işin yarım kalmasına neden olmuştur. Özellikle yayıma hazırladığı eserleri, daha sonra çocukları tarafından ilim dünyası ile buluşturulmuştur.

1.2. Eserleri

1) *Heyâkilü'n-nûr Tercümesi ve Şeyh Sühreverdî'nin Felsefesi*¹⁷: Yörükân'ın doktora tezi olan bu eser, Sühreverdî'nin felsefesini incelemektedir.

2) *Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları: Müslümanlık ve Kur'anı Kerim'den Âyetler*¹⁸ (İslam Esasları) adlı kitaplar, günümüzde tek ciltte toplanılmıştır. *Müslümanlık* adlı eser, başlangıçta ortaöğretimdeki din dersleri için hazırlanılmıştır; *Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslam Esasları* adlı eser, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanmıştır. Ardından aynı fakülte tarafından bir kitapçık halinde yayınlandıktan sonra, Milli Eğitim Bakanlığı'na yardımcı ders kitabı olarak basılmıştır.

3) *Hız Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Tarihi*¹⁹: İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi adlı dört ciltlik projenin birinci cildir. Eser, teksir edilen ders notlarının Yörükân tarafından bütünleştirilip, düzenlemesiyle oluşmuştur. Yörükân: "Bu dört kısım (kitabın dört ciltlik kısmını dile getiriyor.) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açıldığı tarihten beri 1-4'üncü sınıflarda verilen İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi derslerinin takrirleridir."²⁰ Yörükân, bu eserini yayımlamadan vefat etmiştir. Yörükân'ın kızı Türkân Turgut tarafından notlar eklenip, yayımlanan eser, daha çok siyer özelliği taşımaktadır.

4) *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-ı Mâturidî: İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi*²¹ adlı projenin ikinci cildi olarak tasarlanmış bir çalışmadır. İlahiyat Fakültesi'nde okutulmak üzere yazılan eser, Turhan Yörükân

¹⁶ "Yusuf Ziya Yörükân Ait Özlük Dosyası".

¹⁷ Yörükân Yusuf Ziya - Cihan A. Kemal, *Heyâkilü'n-nûr Tercümesi ve Şeyh Sühreverdî'nin Felsefesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 122.

¹⁸ Yörükân Yusuf Ziya, *Müslümanlık ve Kur'an'ı Kerim'den Âyetlerle İslam Esasları* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

¹⁹ Yörükân Yusuf Ziya, *Hız Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi / İslam Dini Mezhepler Tarihi 1* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

²⁰ Yörükân, *Hız Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Tarihi*, 11.

²¹ Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-ı Mâturidî / İslam Dini Mezhepler Tarihi 2* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

tarafından, müellifin yayınlanmamış yazılarının derlenmesiyle birlikte yayımlanmıştır. Eserin ana çatısı, Yörükân'ın Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde çıkan "Ebû Mansûr-i Mâtürîdî" adlı seri makalelerden oluşmaktadır.

5) *Müslümanlıkta Dini Tefrika*²²: *İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi* adlı projenin üçüncü cildi olarak tasarlanmış olan bu çalışma, Atatürk'ün isteği üzerine hazırlanan *Türk Dinleri ve Türk Mezhepleri* adlı eserin ikinci kitabının özetidir. *Müslümanlıktan Sonra Türk Mezhepleri* adlı eserine, dâhilinde ulaşılamamıştır. Kayıp olan bu eserin özet bilgileri, teksir edilerek öğrencilerin eline verilen ders notlarından oluşmuştur.

6) *Felsefe ve Eylem Olarak Tarikatçılık*²³: Bu eser, *İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi* adlı projenin dördüncü cildi olarak tasarlanmış olan bir çalışmadır. Yörükân, birinci cilt dışındaki eserleri tamamlayamadan vefat etmiştir. Projenin birinci cildi olan *Hiz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Tarihi* adlı eserin önsözünde, hangi ciltlerde hangi konuların yer alacağını belirtmiştir. *Felsefe ve Eylem Olarak Tarikatçılık* adlı eser hakkında bir metin bırakmamıştır. Ancak projenin ilk cildi olan *Hiz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Tarihi* eserde hangi ciltte hangi konuların yer alacağı, Yörükân tarafından belirtilmişti. Bu konu başlıklarına sâdik kalınarak, projenin dördüncü cildi olan *Felsefe ve Eylem Olarak Tarikatçılık* adlı eser, Turhan Yörükân tarafından hazırlanarak yayınlanmıştır.

7) *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*²⁴: Bu eser, Atatürk'ün isteği üzerine hazırlanan *Türk Dinleri ve Türk Mezhepleri* adlı iki kitaptan oluşan çalışmanın ilk kitabıdır. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri* adlı çalışma, 1932 yılında Atatürk'ün isteği üzerine Arap harfleri ile kaleme alınmıştır. Yusuf Ziya Yörükân ve oğlu Turhan Yörükân bu iki eserin yazma nüshalarına ulaşmaya çalışmışsalar da maalesef bu eserlerin aslına ulaşamamışlardır. Osmanlıca metinlerin doğru okunmamasından dolayı, hatalı bir şekilde latinize edilmiş bir nüshadan hareketle yayınlanmıştır.²⁵Eser, Türk Dinleri ile ilgili yazılan eserin sadece Şamanizm bölümünden

²² Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıkta Dini Tefrika / İslam Dini Mezhepler Tarihi* 3 (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

²³ Yusuf Ziya Yörükân, *Felsefe ve Eylem Olarak Tarikatçılık / İslam Dini Mezhepler Tarihi* 4 (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013).

²⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

²⁵ Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, 7.

oluşmaktadır. Bu eserde, Şamanizm'in Alevilik ve halk Sünniliği üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir.²⁶

8) *Ebü'l- Feth Şehristânî “ Milel ve Nihal Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*²⁷: Yörükân'ın *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde “Şehristânî I-II” başlığıyla yayınlanan iki makalesinden ve “Mezheplerin Tetkikinde Usûl” başlıklı yazısından oluşmaktadır. Eser, Murat Memiş'in notlarından hareketle yayınlanmıştır.

9) *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*²⁸: Eser, Yörükân'ın bazı İslam coğrafyacılarının eserlerinden yaptığı tercümelere dayanmaktadır. Mehmet Şeker, Ali Ertuğrul, Süleyman Özkaya ve Tahsin Koçyiğit'ten oluşan bir komisyon tarafından yayına hazırlanmıştır.

10) *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*²⁹: Yusuf Ziya Yörükân'ın tarafsız bir gözle yapmış olduğu özgün bir saha araştırmasıdır. Araştırmada Aleviler ve Tahtacılar arasında karşılaştırmalar yaparak ele alınmıştır. İçtimaîyatçı yaklaşıma bağlı kalarak, Aleviler ve Tahtacılar'ın örf ve âdetleri birer nesne gibi ele alınmıştır.

11) *Alevî- Bektaşî ve Tahtacı Nefesleri*³⁰: Eser, Yörükân'ın Aleviler ve Tahtacılar üzerine yaptığı araştırmalardan derlediği şiirlerden oluşmaktadır. Müjgân Cumbur tarafından çevrilmiştir.

Yörükân'ın makaleleri Yaşar Kutluay tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alındığından³¹ burada onları sıralamayacağız.

2.Yusuf Ziya Yörükân'ın Yöntem Anlayışı ve Mezheplere Bakışı

2.1.Yusuf Ziya Yörükân'ın Yöntem Anlayışının Unsurları

Yusuf Ziya Yörükân, Cumhuriyet döneminde Mezhepler Tarihi metodolojisi üzerine çalışmaları yapan ilk kişidir. Durkheim'in yöntemine bağlı kalan Yörükân, mezhepler tarihi alanında,

²⁶ Karadere, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği*, 23.

²⁷ Yusuf Ziya Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî Milel ve Nihal Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

²⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004).

²⁹ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998).

³⁰ Yusuf Ziya Yörükân, *Alevî- Bektaşî ve Tahtacı Nefesleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011).

³¹ Yaşar Kutluay, “Yusuf Ziya Yörükân'ın Makaleleri” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1954), 3/93-95.

içtimaiyatçı yaklaşım geliştirmeye çalışmış ve bu yaklaşımı *Aleviler ve Tahtacılar* adlı çalışmasında başarılı bir şekilde uygulamıştır.

2.1.1) Mezheplere Bakışı

Yusuf Ziya Yörükân, mezhep tanımını *Ebü'l-Feth Şehristânî Milel Ve Nihal Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme Ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl* adlı kitabın “ Mezheplerin Tetkikinde Usul” adlı makalesinde ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. O, mezhepleri fikri bir hareket olarak görmez : “ Mezhep tamamen hayatın içinde tetkik edilebilir. Bugün biz, mezhep denilince herhangi bir meselede müstakil bir fikir beyan eden veya bir iki esasta diğerlerine muhalefet eden bir adamın hareketini anlamıyoruz,”³² diyerek, mezheplerin fikri yönü ile yetinmemiştir. Yörükân, mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olan fikirlerin, yeterli olması halinde, bugüne kadar yaşanan ihtilafların bitmesi gerektiğini söyler. Ancak, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan mezheplerin oluşumunda, mezheplerin topluma mal olmasının özelliklerine dikkat çeker. Matüridilik’in ülkemizde benimsenmesinin fikirlerinden dolayı olmadığını, hatta çoğu kişinin, İmam Maturidi’nin kim olduğunu ve fikirlerinin neler olduğunu bilincinde dahi olmadığını söyler. Bundan dolayıdır ki mezheplerin teşekkülünde, içtimai şartların yattığını belirtir. O, mezheplerin, fikirlerin ürünü olduğu halde, aynı mezhebin farklı toplumlarda aynı özellikleri göstermesi gerektiğini; ancak, bu durumu hiçbir toplumda göremediğimizi belirtir³³ ve mezheplerin sosyal yönüne şu şekilde dikkat çeker: “ Mezhep, dini merasim, ananelerin ve adetlerin dâhil olduğu heyet-i mecmuası olarak görmektedir.”³⁴ Her dinin, toplumun örf ve âdetleri ile uyum sürecine girdikleri aşikârdır. Dinin bu özelleşmiş halini mezhep olarak zikreden Yörükân, Arabistan’da Vehhâbilik’in, Afrika’da Senusilik’in, İran’da Bâbilik’in açığa çıkmasını bu sürece bağlar. Mezhepler varlıklarını, toplum ile birlikte devam ettirir. Mezheplerin değişebilmesi için, hayat şartlarının değişmesini dile getiren Yörükân, mezheplerin toplumsal yönüne vurgu yaptığı gibi; mezheplerin varlığını da toplumun unsurlarına bağlar. Bu gibi özelliklerinden dolayı, mezhepleri, sadece fikri hareketler olarak görmez.

Yörükân’a göre, dinî hareketin mezhep olabilmesi için, fikirlerin sosyal yapıya sirayet etmesi şarttır. Nitekim fikirlerin telkin kuvvetiyle birtakım cereyanlar meydana getireceğini söyler. Fakat bu cereyanlar, sosyalleşince bir kuvvet olabilir.³⁵ Mezheplerin oluşumunda siyasî, dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik birçok faktör

³² Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 197-198.

³³ Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 201.

³⁴ Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 197.

³⁵ Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 202.

vardır. Yörükân mezheplerin oluşumunda sosyal olayları önemine vurgu yapmıştır. Ancak mezheplerin oluşumunda sosyal olayları öne çıkarması, fikrî cereyanları geri planda bırakması bazı sorunlara sebep olmuştur. Mezhep tanımında eksikliklere neden olmaktadır. Nitekim Yörükân, mezhepleri bir fikir hareketinden çok sosyal kurum olarak görmektedir.³⁶

Yörükân, mezheplerin oluşumunda etkin olan siyasî, içtimaî ve adetlere vurgu yapmakla birlikte, itikadî ve fikrî boyutuna aynı önemi vermemektedir.³⁷ Mezheplerin oluşum sürecinde sosyal olayların alt yapısına dikkat çeken Yörükân mezhebi şöyle tanımlar: “ Mezhep, cemiyetin manevi cephesidir. Onda muhitin, siyasetin, ırkın ve kadim dinlerin tesirleri vardır. Ve mezhep bütün bunlarla ve müntesiplerinin aile bünyesine varıncaya kadar bütün adetleri ve ananeleri ile mezheptir.”³⁸ Yörükân’ın mezhepleri itikadî olmaktan ziyade toplumsal bir hareket olarak görmesi, mezhep olgusunu anlamayı güçleştirmektedir.³⁹ Bu sebeple mezheplerin bu yönüne dikkat çeken Kutlu, mezhep olgusunu şu şekilde açıklamaktadır: “ Mezhep, bir dinin tarihinde görüş, yorum ve anlayış farklılıklarının kurumsallaşmış yapılarını ifade eder. Dolayısıyla mezheple kastedilen, İslam’la ilgili görüş, anlayış ve yorum farklılıkları sebebiyle ortaya çıkan siyasî ve itikadî sistemlerdir.”⁴⁰ Aslında Yörükân, mezheplerin oluşum sürecinin tek nedeni olarak bu fikrî tartışmaları görmemekte ve haklı olarak birçok nedenlerin varlığına dikkat çekmiştir. Onun mezheplerin sosyal yönüne dikkat çekmesi önemlidir. O, sadece mezheplerin oluşumda sosyolojik unsurları görmemiştir. Yanı sıra karşılaştırmalı tarih, etnografyayı ve diğer sosyal disiplinleri de kullanarak, mezheplerin gelişim süreçlerini bir bütün olarak ele almaya çalışmıştır.

2.1.2. İçtimaîyatçı Yaklaşımı

Yörükân, Mezhepler Tarihi’nin bir bilim olması için elinden gelen çabayı göstermiştir. O, İçtimaîyatçı yaklaşım üzerinde ısrarla durmuş ve bunu Mezhepler Tarihi alanına uygulamıştır. Döneminin pozitif ilimlerinde etkili olan bu yaklaşım, sosyal bilimleri de etkilemiştir. Yaşadığı dönemdeki birçok bilim adamı gibi, Yörükân da bu içtimaîyatçı yaklaşımı kullanarak mezhepler tarihi alanına katan ilk kişi olmuştur. Bu yaklaşım, özellikle saha araştırması niteliği taşıyan Alevilik araştırmalarında başarılı olmuştur. Ancak bu

³⁶ Aydınlı, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslam Mezhepleri Tarih Yazıcılığı*, 265.

³⁷ Karadere, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği*, 33.

³⁸ Yörükân, *Ebü’l- Feth Şehristânî*, 198.

³⁹ Karadere, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği*, 34.

⁴⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 10.

yaklaşım, yaşayan mezheplerde ve yeni oluşan akımlarda başarılı olmasına rağmen; daha sonraki Mezhepler Tarihçileri tarafından yeterince kullanılmamıştır. O, kendisinin ifadesiyle Durkheim'in yöntemine sadık kaldığından, mezhepleri toplumsal oluşum olarak görmüştür. Onun bu yöntemi Kutlu tarafından, "Sosyal-Pozitivist"⁴¹ yaklaşım olarak isimlendirilmiştir.

Yörükân, döneminde sosyal bilimlerde, pozitivistin etkisinin artması dolayısıyla, içtimaîyatçı yönetime fazlası ile önem vermiştir. Nitekim pozitif ilimlerde olduğu gibi, mezhepler tarihinde de sosyal olguları nesne olarak görmüştür. Bunun sonucunda sosyal olaylar ve mezhepleri tetkik etme yönteminin deney (gözlem) olduğunu savunmuştur. Pozitif ilimlerde kullanılan deney yönteminin, sosyal bilimlerde kullanılmasının mümkün olmadığı için, deney yerine gözlemi kullanmıştır. O, Mezhepler Tarih'inde takip edilecek usulün tüm ilimlerde olduğu gibi gözlem ile başlanması gerektiğini belirtir. Gözlem yapılacak olayda, olayların nedenleri araştırılırken, bazı sınırlamalar ve geçici tariflerin olabileceğini söyler. Bundan sonra ortaya çıkan varsayımlar karşılaştırmakla, bazı ilmî sonuçların elde edileceğini ve en sonunda da bilimsel sınıflandırma yapılacağını şöyle açıklar:

"Umumi surette usul, müşahede ile başlar. Müşâhede edilen olaylar tespit edilince sebepleri aranmaya başlanır, bunun için de tecrübeler yapılır. Ancak bu tecrübeler esnasında mevzu dâhilinde bulunan şeyleri ortadan kaldırmamak ve mevzuun haricinde olan şeylerle iştilal etmemek için evvela tahdit ve tarif edilir. Bu tarif geçici olduğu gibi, tecrübeler ile elde edilen neticeler de birer faraziyedir. Bu faraziyeler muhtelif hadiselerde ve muhtelif cemiyetlerde yapılan tecrübelerle mukayese edilir ve yapılan mukayeseler bizi bazı ilmi neticelere ulaştırır. Bundan sonrası vâsıl olduğumuz neticelere göre hadiseler tasnif edilir ve nihayetle izah gelir. Bir hadisenin bağlı olduğu kanunların keşfi ve hadisenin tarifi, izah edilmiş olması demektir."⁴²

Yörükân, mezheplerin muhalifleri ya da sempatizanları tarafından tetkik edilmesini haklı olarak doğru bulmaz. Çünkü bu şekilde yapılan tetkiklerin gerçeği ifade etmediğini dile getirir. Mezhepleri ilmî bir tarzda ele alırken, Descartes'in metodik şüphesinde olduğu gibi, zihnimizi her türlü önyargıdan arındırmaz gerektiğini vurgular. Böylece ilmî sonuçlara ulaşmamızın önündeki en büyük engeller kaldırılmış ve incelediğimiz mezhebi bir bütün halinde ele almamız kolaylaşacaktır. O, ilmî, nazariyeler üretme alanı olarak görmez. Gerçeğe ulaşmak için toplumun içine nüfuz etmiş olan toplumun

⁴¹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 150.

⁴² Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 202-203.

ruhunun gözlenmesi gerektiğini söyler. Bunun için de sosyal ilimlerde ve Mezhepler Tarihi'nde sosyolojik yaklaşımın uygulanması gerektiğini ısrarla vurgular. Bugüne kadar, İslam tarihinde mezheplerin, sadece mantıki çıkarımlar ile açıklandığını ve bu şekilde açıklamalar yapan âlimlerin dedikodu sahasında kaldığını iddia eder. O, mezheplerin tetkik edilmesinin en önemli kriterinin, mezheplerin toplumun ruhunda aranması olduğunu savunur. Böylece ilmi sonuçlara ulaştıracak İçtimaiyatçı yaklaşımının ilk aşaması olan gözlemin, bağımsız bir şekilde tetkik edileceğine kâni olur.⁴³

Yörükân içtimaiyatçı yaklaşımın ilk aşaması olan gözlemden sonra, olayların sebeplerinin önemine dikkat çekmiş ve beşerî ilimlerin ve mezheplerin düz bir çizgide ilerlemediği için, mezheplerin tarih felsefesi ile açıklanamayacağını belirtmiştir. Örneğin aynı dönemde ortaya çıkan Vehhâbilik ve Babilik mezheplerini aynı sebeplerle açıklanmaz. Bu mezheplerden Babilik'in eski geleneklerden uzaklaştığını ve zamana uyma amacı varken; diğerinin ise tam ters bir istikamete girdiğini söyler. Nitekim Vehhâbilik kâdim ananelere dönmeyi ve bin üç yüz yıl öncekini yaşamayı hedefler. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Yörükân tarih felsefesinin yöntemin mezheplerin aydınlatılmasında uygun olmadığı fikrindedir. Mezheplerin tetkikinde, tarihî usulü yani süreç yaklaşımını benimser. Ayrıca mezheplerin tetkikinde fert ve ırka göre yapılan açıklamaları da doğru bulmaz. Şiilik, İranlıların ruhuna ait olduğunu kabul ettiğimiz an, çelişkilere düşeceğimizi belirtir. Çünkü Şiilik'in Mısır, Hindistan ve Arap çöllerinde dâhi görülmüştür. Bunun sonucunda ruhi vasıfların aynı olduğu yerde farklı mezhepler ortaya çıktığı gibi; farklı mekânlarda da aynı mezhepler ortaya çıkmıştır.⁴⁴ O, olayların nedenlerinin şu şartlarla bulunmasının önemine dikkat çeker:

“ Şu halde burada tatbik edilecek olan usûl, doğrudan doğruya içtimaiyat usulü namını taşıyan ve hadiseleri yalnız ferde ve ırka göre değil, bütün mevcudiyet şartları ile beraber izah ettiği için son zamanlarda büyük bir ehemmiyet kazanan usuldür ki, bu da, içtimai hadise ancak kendisine tekaddüm eden diğer içtimai hadiselerin tetkikiyle, yani kendisinin illeti, sebebi olan hadiselerle izah edilmesinden ibaret olan usuldür.”⁴⁵

Yörükân, sosyal olayların, istediğimiz an tekrar edilmesinin mümkün olmamasından dolayı, onların sebeplerini bulmanın yolunun vasıtalı tecrübe veya mukayese usulü olduğunu söyler. Bunun için de tarih, etnografya, dinler tarihi, kelam tarihi, fıkıh

⁴³ Yörükân, *Ebü'l- Feth Şehristânî*, 203-206.

⁴⁴ Yörükân, *Ebü'l- Feth Şehristânî*, 208-210.

⁴⁵ Yörükân, *Ebü'l- Feth Şehristânî*, 210.

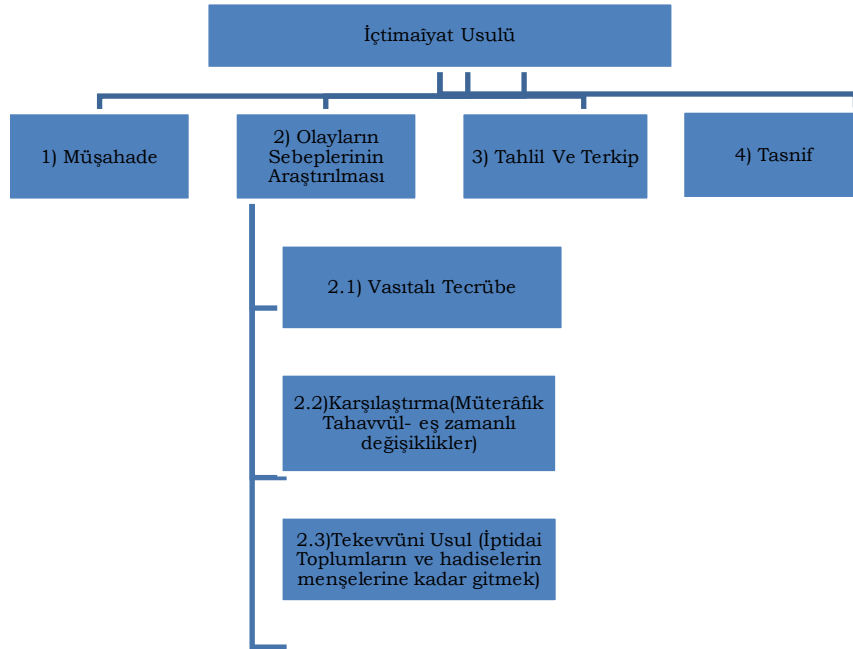
tarihi gibi mukayese yolunu kullanan alanlara müracaat edilmesinin ihtiyaç olduğunu belirtir. Karşılaştırma yöntemi içerisinde, sosyal ilimlerde kullanılmasının gereken kıyasın kendi ifadesiyle “müterâfik tahavvüller” yani eşzamanlı değişiklikler ile yapılan kıyastır. O bu kıyası, mezhepler tarihi içinde örneklendirir. Mezheplerin ortaya çıkışında siyasî nedenler eşlik etmektedir. Bunun sonucunda mezheplerin yaşamasında veya yok olmasında siyasetin belirleyici olduğunu kesinleştiririz. Mezheplere baktığımızda siyasetin desteği ile en parlak dönemi yaşayan Mutezile, siyasetin desteği çekildiği an, zamanla tarih sahnesinden yok olmuştur. Bu örnekte de görüldüğü gibi mezheplerin ortaya çıkması, yaşamaları ve yok olmalarında siyaset en önemli faktördür. Bazı mezheplerde eşlik etme durumu gizli olabilir. Örneğin Bahâilik’te, siyasetten her ne kadar uzak durulduğu görünse de; öyle olmadığı görülür. Nitekim daha alt nedenlere inildiğinde Bahâilik’in tarihinden önce bu mezhep, Babilik şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu mezhebin de siyasete iştirak ettiği aşikârdır. Bazı sosyal olayların birbirinin nedeni veya sonucu olmadığı görülür. Buradaki eşlik etme, sosyal olayların görünmeyen üçüncü bir olay olduğunu bizlere hatırlatabilir. Böyle durumlarda tecrübi usuller iyi yorumlanması ve bunun usul dairesinde olması gerektiğini⁴⁶ şöyle açıklar:

“ Evvela ta’lil vasıtasıyla her iki hadiseden birinin diğerini husule getirmiş olduğu aranır, sonra bu ta’lilin neticesi, tecrübeler, yani yeni mukayeseler sayesinde tahkik edilir. Eğer tahkik iyi neticeler verirse, delil kâfi addedilir. Eğer bu iki hadise arasında bir bağ görülmez veya bulunan faraziye ilmi bir hakikatle çelişiyorsa, üçüncü bir hadise aranır.”⁴⁷ Kısaca, eşlik etme de olaylarının görünürde bazen birinin sebebi ya da sonucu olmayabilir. Lakin kıyas yöntemini kullanarak, mezheplerin eklenmiş hallerinden en basit nedenlerine kadar ayırdığımızda, mezheplerin oluşum nedenleri açığa çıkacaktır. Bu nedenlerin çoğu toplumun geleneği, kültürü ve inançları ile yakından ilgilidir. İçtimaiyatçı yaklaşım, toplumların yaşamı bir bütün halinde ele alınır. Mezhepler günümüze gelinceye dek, asıl nedenlerinden uzaklaşmış olabilirler. Bundan dolayı bir araştırmacı her ayrıntıyı dikkate almalıdır. Aynı mezhebin farklı yerlerde de oluşumları incelenmelidir. Böyle bir inceleme sonucunda çoğu sebebin aynı olduğu açığa çıkacaktır. Örneğin yaşadığımız coğrafyada itikadî ekollerden Şiilik’in etki etmemesinin nedenleri arasında; İçtimaiyatçı yaklaşıma göre, toplumumuzda var olan adetler, inançlar ve kültürel yapılar etkilidir. Şia’nın etki ettiği toplumların kâdim geleneklerine baktığımızda, bu toplumlarda her daim bir kurtarıcı fikrinin var

⁴⁶ Yörükân, *Ebü’l- Feth Şehristânî*, 210-212.

⁴⁷ Yörükân, *Ebü’l- Feth Şehristânî*, 213.

olduğu göze çarpar. Bu fikrin sonucunda, Şia'da en önemli unsur mehdilik fikri, kurtarıcı bekleyen muhitlerde yer edinebilmiştir. Yörükân'ın deyiimiyle mezheplerin izahında eşzamanlı değişiklikler bir yere kadar bizi götürebilir. Bundan sonrası içinde yukarıda da değindiğim üzere, toplumların kadim kültürlerine bakmanın gerekli olduğunu söyler. Bunun da etnografyanın yardımı ile mümkün olduğunun altını çizer. Toplumların menşelerine ulaşmak için yapılan yöntemi, tekevvüni usul olarak adlandırır. Yani toplumların kültürlerini yukarıdan aşağılara doğru inildikçe, basitleştirildikçe mezheplerin oluşumları nedenleri açığa çıkacaktır. O, yeni mezheplerin, eski mezheplerin birer parçası olduğunu haklı olarak vurgular. Yeni mezheplerin, eski mezheplerin yamalı bohçası olduğunu ve bugün yaşayan mezheplerin bu şekilde araştırılması; gözlem, olayların sebeplerinin tahlil ve terkip edilmesinden sonra, mezheplerin tasnif edilmesi gerektiğini belirtir.⁴⁸ Yörükân'ın içtimaiyatçı yaklaşımı uygulamasında takip ettiği aşamalar şu şekilde tablolastırılabilir.

Şekil 1: Yörükân'ın İçtimaiyatçı Yaklaşımında İzlediği Aşamalar

Yörükân bu yaklaşımını Alevilik ile ilgili araştırmalarına uygulamış ve yaptığı gözlemlerle, bu oluşumunun hangi nedenlerle

⁴⁸ Yörükân, *Ebü'l- Feth Şehristânî*, 216-220.

ortaya çıktığını, ortaya koymaya çalışmıştır. Bu saha araştırmasının sonucunda, Alevilik'te öne çıkan bazı Şaman geleneklerini tespit etmeye çalışmıştır. Alevilik'in Türklere has bir din anlayışlarından birisi olduğu sonucuna varmıştır.

2.1.3. Kaynak Kritiği ve 73 Fırka Rivayeti

İslam Mezhepler Tarihi'nin en önemli problemlerinden biri kaynak kritiğidir. Klasik kaynaklarımızın yazımı, genelde objektiflikten ve ilmî tavrından uzaktır. Yazılan kaynaklarda mezhep taassubu aşikâr bir şekilde görülmektedir. Yusuf Ziya Yörükân, bazı klasik kaynaklar üzerinde ciddi analiz yapmıştır. "Şehristânî" adlı makaleleri ile Şehristânî'nin *Milel ve Nihal* adlı kitabını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca hicri III./IX asra ait bazı kaynakları da incelemelerine dâhil etmiştir.

Yörükân, *Milel ve Nihal* adlı çalışmayı, sistemli ve daha objektif bulmakla beraber, esere karşı bir takım haklı eleştiriler yöneltir. Eserde felsefe ve mezheplerin başlangıcının şeytanî şüpheyeye bağlanmasını yadırgar. Şehristânî'nin hadis ilmi aldığı ve okuttuğu halde, isnat ve rivayete; tenkit ve tahkike yabancı kalışının anlaşılmadığını vurgular. Yörükân mezheplerin âdeti noktasında da mukaddimeler arasındaki farklılığa dikkat çektikten sonra, ana mezhepleri mukaddime önce dört olarak verirken, daha sonra onu aşmasını hayretle karşılar. O, bu fikirler arasında bir tutarlılık göremediğinin altını çizer. Buna karşın eserin tasnif ve tertibindeki karışıklığa rağmen, *Milel ve Nihal'e* kıymet kazandıran niteliğin tasnifi olduğunu söyler. Nitekim ona göre, Şehristânî'nin kendi döneminde, en iyi tasnifi yapan bir zat olmaya hak kazanan bir âlimdir.⁴⁹

Yörükân, Şehristânî'nin eserini objektif tahlil edebilmek için, araştırmasına ondan önce yazılmış eserlerin eleştirisi ile başlıyor. O, yazılan eserlerin çoğunun siyasî gayelerle ya da mezhebî aidiyetleri savunma amacıyla yazıldığını vurgular. Tamamen ilmî gayelerle yazılan eserlerin çok az olduğunu ve buna binaen her müellifin kendi dışındaki mezheplerden bahsederken, en önemli amaçlarının muhalif mezhepleri pataklamak olduğunu belirtir.⁵⁰ İlim hüviyeti taşımasından dolayı Eş'arî'nin *Makâlât'ından* övgüyle bahseder. Eserinde, muhalif mezhepleri nakletmekle yetinmiş ve onlar hakkında bir karalamaya girmemiştir. Mezhep tasnifini de yetmiş üç fırka hadisine göre tertiplememiştir. Bu durumlarda Eş'arî'nin şöhreti artırdığını haklı olarak ifade eder. Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l*

⁴⁹ Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 67-75.

⁵⁰ Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî*, 93.

–*Fırak* adlı eserinin, tarafsızlıktan uzak olduğunu ve zaten yazarın da kendi mezhebi düşüncesini yetmiş üç fırka hadisi çerçevesinde ifade edeceğini belirttiğini, söyler. Yazarın, tamamen diğer fırkalara karşı hücum niteliğinde yazılan bu eseri, ilmî bulmaz. Ayrıca eserde, mezheplerin menşeleri, kurulma şekilleri ve yayılmaları hakkında gerekli açıklamaların yapılmamasından dolayı yetersiz görür. İsfârâni'nin *Kitâbü't- Tabsîr* adlı eseri de, Bağdâdi'nin eserine benzettiği için, aynı eleştirilerinden payını alır. Şehristâni'den önce ilmî bir değeri olduğu için, İbn-i Hazm'ın *Kitâbü'l- Fasl fi'l- Milel ve'l- Ehvâi ve'n- Nihal* adlı eserini önemli bulur. Bu eserin en önemli özelliğinin mezhepleri, itikatlara has konulara göre incelenmesi olarak görür. Ancak yazarın, kendi mezhebini savunmacı bir anlayışla anlatmasını doğru bulmaz. Irakî'nin *Kitâb fi zikri'l- Fırak ve Esnâfi'l- Küfr* kitabının ise kendi tarafından zaten damgalandığını belirtir. Hintlilerin inanç ve dini merasimlerini olduğu gibi aktarması ve Hint ahvali hakkında bilgiler vermesinden dolayı Birûni'yi meth eder.⁵¹ Ayrıca onun eleştirilerinden Ahmed b. Hanbel'in *Risâle'si*, Irâkî ve Ebû'l- Kasım Kırmâni'nin eserleri de nasibini almıştır.⁵²

Yörükân'a göre, klasik kaynaklarda mezhep tasnifi, 73 fırka hadisinin referans alınarak yapılması, birçok sıkıntılara neden olmuştur. Birçok mezhep, 73 sayısını doldurma çabasının sonucunda ortaya çıkmıştır. İlmî ve tarafsızlığı ile öne çıkan *Milel ve Nihal* adlı çalışma da bu yolu izlemiş ve sağlam bir bina inşa edilmeye çalışılmıştır. Yörükân, 73 fırka rivayeti esas alınarak yapılan tasnifleri şu şekilde eleştirir:

“... Müslümanlar yetmiş üç fırkaya ayrılacaklar diye verilen haberi, hadis nokta-i nazarından tenkit etmeden ve râvisini göstermeden yazmış ve bütün kitabının esaslarını bunlar üzerine kurmuştur. Çürük temele sağlam bina kurulmaz derler, fakat Şehristâni'nin *Milel ve Nihal'inde* bu usulsüz temeller üzerine hakikaten usûl dairesinde saraylar kurulmuştur.”⁵³

Yörükân, klasik Makalat yazarlarının mezhepleri 73 fırka esasına göre sınıflandırmalarını, kendilerinden sonra gelecek mezhepleri dikkate almamalarını bir çelişki olduğunu şöyle açıklar:

“ Müelliflerin, mezheplerin tasnifi hususunda olduğu gibi, onların sayılarını belirleme hususunda da ihtilaf ettiklerini görüyoruz. Bir kısmı hiçbir adetle mukayyet değildir. Yetmiş üç fırka dâhilinde yazı yazarlar, kendilerinden sonra çıkacak mezheplere sığınacak bir yer bırakmayacak surette onları doldurmuşlardır. Hatta Şia'dan biri,

⁵¹ Yörükân, *Ebû'l- Feth Şehristâni*, 88-124.

⁵² Karadere, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği*, 45.

⁵³ Yörükân, *Ebû'l- Feth Şehristâni*, 69.

yetmiş üç fırkayı Şîa mezhepleri ile doldurmuş ve bunların haricinde kalanları Müslüman addetmemiştir.”⁵⁴

2.1.4. Karşılaştırmalı Mezhepler Tarihçiliği

İslam Mezhepleri Tarih’inin ilmî bir disiplin kazanmasında birçok unsur etkili olmuştur. Bu unsurlarından biri de karşılaştırma yöntemidir. Bu yöntem, mezhepler arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin ortaya çıkmasında ve mezheplerin objektif bakış açısı ile tahlil edilmesinde etkili olmuştur. Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler* adlı kitabında Maturidilik ve Eş’arilik arasında karşılaştırma yaparak, bu mezheplerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmuştur. Maturidilik’in Eş’arilik’ten daha çok selef usulüne bağlı kaldığını iddia eder. Bunu da Eş’ari’nin Mu’tezile geleneğinden geldiği için, kelamî tartışmalara açık bir alanda yetişmesine bağlar. Ancak akıl ve nazar noktasında, Maturidilik’in daha üstte olduğunu vurgular.⁵⁵ O, Maturidilik’in önemini de buna bağlar. Nitekim akla, nazara ve kelama fazlasıyla yer verdiği halde, Peygamber’in, ashabın ve tabiin dönemlerinden itibaren Kur’an ve hadis esaslarına sâdik kaldığı için, kıymetinin arttığını söyler.⁵⁶

Yörükân, *Aleviler ve Tahtacılar* adlı çalışmasında, Aleviler ve Tahtacılar arasındaki farklılıkları vurgularken, karşılaştırma yöntemine başvurmuştur. Alevilik’in birçok unsurunun Batnî olduğunu⁵⁷ ve Alevilerin Hacı Bektaş ocağını tanıırken, Tahtacılar’ın tanımadığını belirtir.⁵⁸ O, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* adlı kitabında Aleviler ve Şamanizm arasında karşılaştırma yapar. Alevilik’te birçok ritüelin, Şamanizm inancı ile örtüştüğü sonucuna varır.⁵⁹

Modern dönem, mezhepler tarihinin ilki ve öncülerinden olan Yörükân, bu alanın bir disiplin olması için büyük çaba göstermiştir. Bundan dolayı yöntem konusuna oldukça ehemmiyet vermiştir. Karşılaştırma yöntemi ile mezhepler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ön plana çıkararak, mezheplerin derinlemesine tetkiki yapmıştır. Ayrıca bu yöntem ile mezheplerin menşelerini ve doğuş sebeplerini açıklamıştır.

⁵⁴ Yörükân, *Ebû'l- Feth Şehristânî*, 99.

⁵⁵ Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr- Mâturidi*, 160.

⁵⁶ Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, 173.

⁵⁷ Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, 117

⁵⁸ Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, 139. Krş. Züleyha Karadere, s. 47

⁵⁹ Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, geniş bilgi için bakınız.

Sonuç

Yusuf Ziya Yörükân, Cumhuriyet dönemi mezhepler tarihi yazıcılığının ilk temsilcilerindendir. O, başta mezhepler tarihi olmak üzere, dinler tarihi, kelam, etnografya ve felsefe alanlarına birçok katkılar sunmuş bir aydındır. Eğitimli aile geleneğinden gelen Yörükân, akademik başarıların yanında birçok memurluk görevlerinde bulunmuş vatansever ve milliyetçi özellikleri ile ön planda olmuştur. Öğrencileri ile birlikte gönüllü olarak Balkan savaşına katılmıştır.

Yörükân'ı, İslam dini ve Mezhepler Tarihi alanında dört ciltlik bir proje üzerinde çalışırken, aniden vefat etmiştir. Yarım kalan çalışmaları, çocukları tarafından tamamlanarak yayınlanmıştır. Yörükân, yaşamı boyunca hurafelerle mücadele etmiş bir fikir adamıdır. Fikir adamlığının yanı sıra aynı zamanda bir dava adamıdır. Yazdığı eserler ile hurafelerden arınmış saf İslam'ı anlatmayı gaye edinmiş ve yanlış din anlayışları ile mücadele etmiştir. Öğretmen okullarında okutulmak üzere hazırlanan eserinde, surelerin anlamları ile verilmesine özen göstermiş basmakalıp düşünceleri, gençlerin dimağlarından arındırmak için büyük çabalar göstermiştir. Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte, Atatürk'ün isteği üzerine kaleme aldığı Türk Dinleri ve Türk Mezhepleri adlı çalışmasında, Şamanizm'in Türklerin ilk dini olduğu şeklinde tartışmaya açık bir iddia da bulunur. Onun en orijinal çalışmalarından birisi olan *Aleviler ve Tahtacılar* adlı saha araştırması, bugün dahi başvuru kitabı olmaya devam etmektedir. Bu saha çalışmasında, yöntemine bağlı kalarak, Aleviler'i ve Tahtacılar'ı birer canlı olgu olarak ele almıştır. Bundan dolayı bu çalışma önyargılardan arınmış bilimsel ve objektif bir araştırma olmuştur. Bu araştırma ile Aleviler ve Tahtacılar hakkında önemli bilgilere ve detaylara ulaşılmıştır.

Yusuf Ziya Yörükân, Cumhuriyet döneminde İslam Mezhepler Tarih'in de metodoloji çalışmalarını ilk başlatan ilk kişidir.

O, Durkheim'i takip ederek, içtimaiyatçı(sosyal-pozitivist) yaklaşım geliştirmiştir. Dönemi itibarı ile pozitif bilimlere ait olan bu yaklaşım, sosyal bilimlerde de uygulanmıştır. Yörükân da bu yaklaşıma sadık kalmış ve onu mezhep araştırmalarında kullanmıştır. İçtimaiyatçı yaklaşımın en temel özelliği, olayları birer nesne gibi incelemektir. Bunun sonucunda o, sanki bir laboratuvar ortamında gibi, bir nesne olarak objektif bir şekilde ele almak istemiştir. *Aleviler ve Tahtacılar* adlı saha araştırmasında, bu yaklaşıma sadık kalmış ve yaşayan mezhepler ve akımlar üzerinde buna uymanın önemini göstermiştir. Yörükân, İçtimaiyatçı yaklaşım ile her ne kadar ön plana çıkmış ise de; onun karşılaştırma yöntemi

de; mezheplerin ortaya çıkış nedenlerini ve zaman içerisinde başka özellikler eklenerek, bambaşka bir şekle girmesini açıklayabilmekte önemli bir katkı sağlamıştır. Şehristânî makalesinde karşılaştırma yöntemi ve kaynak kritiği ile bilimsel bir tavır sergilemiştir. O, mezheplerin teşekkülü ve devamının aydınlatılmasında, tarihsel süreç yaklaşımına başvurmuştur. Aslında mezhep araştırmalarında tek bir yöntem ve yaklaşıma bağlı kalmamıştır. Ayrıca Şehristânî adlı makalesinde, klasik kaynakların tahlilini ve kritiğini yaparak, Makalat yazarlarının, bu eserleri nasıl ve ne şekilde ve hangi amaçla yazdığını ortaya koymuştur.

Yusuf Ziya Yörükân, mezhepleri toplumun aynası olarak görür ve onları toplumu birleştiren öğelerin toplamı olarak görmüştür. Yörükân, mezheplerin ortaya çıkışı ve devamının incelenmesinde örf, âdet, eski inanışlara ve özellikle siyasetin etkisine büyük önem atfetmiştir. Nitekim mezheplerin ortaya çıkmasında ve devam etmesindeki gücünün siyasetin etkisini dile getirerek mezhep bağına karşı halkı bilinçlendirmek istemiştir. Cumhuriyet dönemi mezhepler tarihçisi olan Yörükân'ın, alanla ilgili çalışmaları son zamanlarda araştırmalara konu olmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Arıkan, Adem. "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri Tarihi ve Yusuf Ziya Yörükân'ın Alana Katkıları". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*. 11-12/83-98, Bişkek: 2011.
- Aydın, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarih Yazıcılığı*. Ankara: Hitit Kitap Yayınları, 2008.
- Karadere, Züleyha. *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Kutluay, Yaşar. "Yusuf Ziya Yörükân'ın Makaleleri". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (1954), 93-95.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Yusuf Ziya Yörükân (1887-1954)". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 3 (1954), 89-91.
- Yörükân, Turhan. "YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 43/568-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Haz. Muhammet'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi / İslam Dini Mezhepler Tarihi 1*. Haz. Türkân Turgut. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2006.

- Yörükân, Yusuf Ziya. *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam- Azam Ebu Hanife ve İmam Ebû Mansur-ı Maturidi / İslam Dini Mezhepler Tarihi 2*. Haz. Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2006.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlıkta Dini Tefrika / İslam Dini Mezhepler Tarihi 3*. Haz. Türkân Turgut ve Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2006.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Felsefe ve Eylem Olarak Tarikatçılık / İslam Dini Mezhepler Tarihi 4*. Haz. Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2013.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları*. Haz. Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2006.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. Haz. Turhan Yörükân. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. Haz. Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2009.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Alevî Bektaşî Tahtacı Nefesleri*. Haz. Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2011.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Yörükân, Yusuf Ziya - Cihan A. Kemal. *Heyâkilü'n-nûr Tercümesi ve Şeyh Sühreverdi'nin Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Yusuf Ziya Yörükân. *Ebü'l- Feth Şehristânî "Milel ve Nihal" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- "Yusuf Ziya Yörükân Ait Özlük Dosyası". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arşivi